Kokand University

SHAXS MA'NAVIYATINING SHAKLLANISHIDA TIL VA ADABIYOTNING ROLI

Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman to'plami

[DATE]
[COMPANY NAME]
[Company address]

QO'QON UNIVERSITETI

SHAXS MA’NAVIYATINING SHAKLLANISHIDA

TIL VA ADABIYOTNING ROLI

Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman to‘plami

Qo‘qon – 2025

UO‘K:316.42:811.512.133
KBK 60.56+81.2O'zb

Shaxs ma’naviyatining shakllanishida til va adabiyotning roli

Qo‘qon universiteti direktori
G.E.Zaxidov tahriri ostida

Ushbu to‘plam O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5850-sonli farmoni, “Ma’naviyat va ma’rifat tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada olib borilayotgan ishlar samaradorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–6100-sonli qarori hamda “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” g‘oyasini hayotga tatbiq etish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF–5127-sonli qarorida belgilab berilgan adabiy merosni keng o‘rganish, targ‘ib qilish, mumtoz adiblar asarlarini nashr qilish va o‘rgatish, yozuvchilar, olimlar va ijodkorlar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash kabi asosiy masalalar ijrosini ta’minlash maqsadida o‘tkazilgan anjuman materiallaridan tashkil topgan.

Tahrir kengashi:

Shuhrat Sirojiddinov - Akademik, filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Boqijon To‘xliyev - Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Jabbor Eshonqulov - Filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Nurboy Jabborov – Filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Maqsud Asadov – Filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Zeboxon Qobilova – Filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Olimjon Davlatov- Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori
Ruxsora Davlatzoda- Filologiya fanlari nomzodi, dotsent
Svetlana Bezgodova - Psixologiya fanlari nomzodi, dotsent
Yelena Glubokova - Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent
Jamoliddin Qambarov -Iqdisod fanlari doktori (DSc), dotsent
Boburmirzo Xursanaliyev -Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha faslafa doktori

Konferensiya materiallarini nashrga tayyorlaganlar:
Sh.Jumanova, G‘.Rahmonov, M.Imomaliyeva, N.Tursunova, G.Ashurova, H.Raimova, G‘. Abdupattoyev, N.Javharova, S.Ergasheva

formula sifatida emas, balki iztirob, uyat, g‘azab va umid tarzida [1:128–135]. Yosh shoirlarning badiiy yutug‘i ham shunda — ular ijtimoiy muammoni quruq deklaratsiyadan chiqarib, insoniy kechinmaga aylantiradi. Bu holat zamonaviy o‘zbek she’riyatida fuqarolik lirikasining yangi, individual va refleksiv ko‘rinishi shakllanayotganini ko‘rsatadi.

Xulosa. Zamonaviy o‘zbek yoshlar she’riyatida ijtimoiy adolatsizlik va sukut muammosi yangi poetik sezgirlik asosida talqin qilinadi. Suhrob Ziyo ijtimoiy sukutni tarixiy va fuqarolik mas’uliyati bilan bog‘lasa, Najmiddin Ermatov zamonning axloqiy ziddiyatlarini keskin tazod va murojaat orqali ochadi. Bobur Elmurod esa kundalik hayot manzaralaridan kelib chiqib, tashqi ko‘rinish bilan ichki haqiqat o‘rtasidagi nomuvofiqlikni fosh etadi. Ushbu asarlarda ijtimoiy muammo tashqi voqelikning nusxasi emas, balki lirik qahramon vijdonida qayta ishlangan badiiy-estetik hodisadir. Shuning uchun yoshlar lirikasining ijtimoiy mohiyatini baholashda mavzuning o‘zidan ko‘ra, uni poetiklashtiruvchi individual ovoz va axloqiy pozitsiya muhim mezon hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Williams R. Marxism and Literature. – Oxford: Oxford University Press, 1977. – P. 128–135.

2. Bakhtin M.M. The Dialogic Imagination: Four Essays. – Austin: University of Texas Press, 1981.

3. Bauman Z. Liquid Modernity. – Cambridge: Polity Press, 2000.

4. Норматов У. Ижод сеҳри. – Тошкент: Шарқ, 2007.

5. Saitova N. Yosh o‘zbek shoirlari: voqelikni idrok etish va uni badiiy ifodalash tendensiyalari // Actual Problems of Humanities and Social Sciences. – 2024.

6. Bobur Elmurod. “Fotoapparat va men” // Xurshid Davron kutubxonasi. Yoshlar ijodi, 2017.

7. Suhrob Ziyo. “Ulkan xayollar” // So‘z loyihasi, 2025.

8. Najmiddin Ermatov. “Bizga berilgan zamon” // Xurshid Davron kutubxonasi, 2023.

9. Saidova R.B. Yangi davr o‘zbek adabiyotida she’r konsepti, shoir siymosi tasvir va talqinlari // Modern Science and Research. – 2024.

UOLT UITMEN IJODIDA ERKINLIK KONSEPSIYASINING POETIK TALQINI

Umrzakova Muattar Oybek qizi,
Qo‘qon universiteti Andijon filiali o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu tezisda Uolt Uitmen she’riyatida erkinlik konsepsiyasining falsafiy-estetik va poetik xususiyatlari tahlil qilinadi. “Song of Myself”, “Song of the Open Road”, “I Hear America Singing”, “For You O Democracy” hamda “I Sit and Look Out” asarlari asosida lirik subyektning mustaqilligi, demokratik tenglik, yo‘l va tabiat ramzlari, individual hamda jamoaviy erkinlikning o‘zaro aloqasi ochib beriladi. Erkin she’r shakli mazkur g‘oyaning shunchaki tashqi ifodasi emas, balki badiiy tafakkurga daxldor tarkibiy hodisa sifatida ko‘riladi. Matnlarning semantik, obrazli va ritmik xususiyatlarini kontekstual tahlil qilish orqali Uitmen poetikasida erkinlik harakat, tanlov, o‘zlikni anglash va boshqani tan olish tamoyillari bilan birikishi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Uolt Uitmen, erkinlik, lirik “men”, demokratik poetika, erkin she’r, yo‘l obrazi, tabiat, shaxs.

Abstract. This thesis analyzes the philosophical-aesthetic and poetic features of the concept of freedom in Walt Whitman’s poetry. Based on the works “Song of Myself”, “Song of the Open Road”, “I Hear America Singing”, “For You O Democracy”, and “I Sit and Look Out”, it explores the independence of the lyrical subject, democratic equality, the symbols of the road and nature, and the interconnectedness of individual and collective freedom. The free verse form is viewed not merely as an external expression of this idea, but as an structural phenomenon inherent to artistic thinking. Through a contextual analysis of the semantic, figurative, and rhythmic features of the texts, the study establishes that freedom in Whitman's poetics merges with the principles of movement, choice, self-awareness, and the recognition of the other.

Keywords: Walt Whitman, freedom, lyrical “I”, democratic poetics, free verse, the image of the road, nature, individual.

Kirish

XIX asr Amerika she’riyatida Uolt Uitmenning ijodi shaxs va jamiyat, individuallik va umumiylik munosabatlarini yangicha badiiy asosda talqin qilgani bilan ajralib turadi. Uning “Leaves of Grass” (“Maysa yaproqlari”) majmuasi doirasida erkinlik faqat siyosiy huquq yoki tashqi to‘siqlarning yo‘qligini anglatmaydi. U insonning o‘z tanasini, ruhini, ovozini va hayotiy yo‘lini tan olish huquqi bilan bog‘langan ko‘p qatlamli qadriyatga aylanadi. Shu sababli Uitmen lirikasini o‘rganishda erkinlikni mavzu sifatida qayd etishning o‘zi yetarli emas: uning poetik mazmunga qanday aylangani ham ko‘rsatilishi lozim [1].

Mazkur tezisning maqsadi Uitmenning ayrim tayanch she’rlarida erkinlik konsepsiyasi qaysi obrazlar, nutq shakllari va kompozitsion usullar orqali yuzaga chiqishini aniqlashdan iborat. Tadqiqot obyekti sifatida “Song of Myself”, “Song

of the Open Road”, “I Hear America Singing”, “For You O Democracy” va “I Sit and Look Out” matnlari tanlandi. Semantik, kontekstual hamda poetik-kompozitsion tahlil orqali shaxsiy mustaqillikning demokratik birdamlik bilan tutashish nuqtalari izohlanadi. Bu yondashuv shoirning erkinlikni bir xil, ziddiyatsiz shiorga aylantirmasdan tasvirlaganini aniqlashtiradi.

“Song of Myself” asarining boshlanishida o‘zini madh etuvchi lirik “men” paydo bo‘ladi. Lekin bu ovoz oddiy avtobiografik bayon bilan cheklanmaydi. She’rda subyekt o‘zini boshqa insonlar, yer va havo bilan bir xil moddiy mavjudlikning bo‘lagi deb biladi. Muallif “I celebrate myself, and sing myself” tarzida boshlasa-da, keyingi murojaatlarda “men”ning tajribasi “sen”ning tajribasi bilan munosabatga kirishadi [2]. Natijada erkinlikning birinchi sharti o‘ziga egalik qilish bo‘lsa, ikkinchi sharti boshqa subyektning mavjudligini inkor etmaslikdir.

Asarning ichki mantiqida “men” mutlaq ajralgan markaz emas, balki ko‘plab ovozlarni qabul qila oladigan ochiq ong sifatida tasvirlanadi. Bu jihatni lirik shaxsning turli ijtimoiy guruhlar hayoti, mehnati va kechinmalariga murojaati orqali kuzatish mumkin. Badiiy nuqtayi nazardan bunday subyekt bir vaqtning o‘zida kuzatuvchi, ishtirokchi va tinglovchi rolini bajaradi. Erkinlik shaxsning tor manfaatlar doirasiga qamalmasligi, o‘z tajribasini insoniyatning umumiy tajribasi bilan qiyoslay olishi bilan bog‘lanadi. She’rning ko‘p ovozliligi shu ma’noda konseptual vazifa bajaradi.

“Song of Myself”da inson tanasi ham alohida estetik maqomga ega. Tana va ruh o‘rtasidagi an’anaviy keskin qarama-qarshilik yumshaydi: sezgi, nafas, mehnat, yurish, tabiatni his qilish singari holatlar insonning mavjudlikdagi erkin ishtiroki sifatida namoyon bo‘ladi. Shoir tanani past, ruhni esa yagona yuksak qadriyat sifatida ajratishga intilmaydi. Aksincha, shaxsning yaxlitligini uning tabiat bilan moddiy va ma’naviy aloqasi orqali ochadi. Bunday qarash erkinlikning faqat nazariy tushuncha emas, balki yashash va his etish usuli ekanini ta’kidlaydi.

She’r davomida turli ijtimoiy tajribalar bir lirik maydonga jamlanadi. Bu yerda ovozlarning yonma-yon qo‘yilishi ijtimoiy farqlar yo‘q degani emas. Aksincha, farqlarni ko‘rishga, ularga lirik nutqda joy ajratishga urinish mavjud. Demak, asarning demokratik yo‘nalishi bir xillikni talab qilishdan ko‘ra, insonning individual betakrorligini tan olishga yaqin. Lirik “men” o‘zini ulug‘lagan sari boshqalarning ham so‘zlash huquqiga ramziy makon ochadi. Shu tufayli erkinlik konsepsiyasi shaxsiy o‘zlik va umumiy hamjihatlik o‘rtasidagi dialektik harakat sifatida talqin qilinishi mumkin.

“Song of the Open Road” she’rida erkinlikning asosiy obrazli markazi ochiq yo‘ldir. Yo‘l odatiy geografik makondan kengroq ma’noda, hayotiy tanlov va o‘z taqdirini belgilash imkoniyati sifatida ishlaydi. Lirik qahramon yo‘lga chiqishdan

avval tashqi homiy, omad yoki qat’iy belgilangan manzilni kutmaydi. U o‘zida harakat uchun yetarli ichki kuch borligiga ishonadi [3]. Bunda yo‘lning ochiqligi inson kelajagining oldindan butunlay yozib qo‘yilmaganini bildiradi; shu bilan birga, erkinlik uchun mas’uliyatni ham subyektning o‘z zimmasiga yuklaydi.

She’rdagi yer, yo‘l, ufq va to‘rt tomonga ochilgan makon bir-birini to‘ldiruvchi poetik birliklar sifatida ko‘rinadi. Kenglik insonning tashqi muhitda cheksiz yurish qobiliyatinigina emas, balki qarashlarining kengayishini ham ifodalaydi. Shu jihatdan ochiq yo‘l lirik subyektning ruhiy modeliga aylanadi: uning fikri chegaralanmagan, kelajak bilan munosabati esa faol va izlanishlarga boy. Muhimi, mazkur erkinlik ixtiyoriy sayohat romantikasiga tenglashtirilmaydi. Yo‘l suhbat, uchrashuv, kechinma va hayotning murakkab tomonlarini qabul qilishni ham nazarda tutadi.

Asarning murojaat shakli ham konsepsiyaning muhim qismidir. Shoir yo‘lga faqat o‘zi chiqmay, boshqalarni ham bu tajribaga da’vat etadi. Erkinlik buyruq bilan beriladigan hadya emas: inson unda o‘z qadami, qarori va ichki tayyorgarligi orqali ishtirok etadi. Shu sababli she’rdagi sayohat g‘oyasi tashqi kenglik va ichki o‘zgarishning uyg‘unlashuvi hisoblanadi. Yo‘l metaforasi shaxsni turg‘un identifikatsiyadan harakatdagi, o‘rganishga tayyor subyekt darajasiga olib chiqadi. Badiiy harakat bilan falsafiy ma’no shu yerda birlashadi.

Uitmen talqinida shaxs erki jamiyatdan uzilish ma’nosini bermaydi. “I Hear America Singing” she’rida ustalar, duradgorlar, qayiqchilar va kundalik mehnat bilan band turli kishilarning ovozi bitta umumiy poetik makonga birlashtiriladi [4]. Kasb egalari ketma-ket sanalishi orqali alohida shaxslar yo‘qolib ketmaydi; aksincha, har birining o‘z ohangi borligi ta’kidlanadi. Bu yerda sanash usuli oddiy ma’lumot berish emas, balki tenglikni badiiy tashkil etish vositasidir. Ovozlarning xilma-xilligi umumiy jamiyat obrazini yaratadi, o‘xshash emasligi esa ularning badiiy qadrini belgilaydi.

“For You O Democracy”da esa umumiylikning ma’naviy asosi o‘zaro yaqinlik va hamrohlik tuyg‘ulari orqali ochiladi [5]. Shoir demokratiyani faqat boshqaruv tizimi deb emas, insonlar orasidagi mustahkam aloqalar imkoniyati sifatida tasavvur qiladi. Biroq bunday talqinni tarixiy Amerika jamiyatining barcha ziddiyatlari bartaraf etilgan degan da’vo bilan chalkashtirmaslik lozim. She’r — ijtimoiy voqelikning tayyor tavsifi emas, balki idealga yo‘naltirilgan poetik loyiha. Uning badiiy kuchi mavjud holat bilan istalgan kelajak orasidagi masofani his qildirishidadir.

Erkinlikning axloqiy o‘lchovi “I Sit and Look Out” she’rida murakkabroq ko‘rinish oladi. Ushbu qisqa matnda lirik subyekt zo‘ravonlik, tengsizlik va insoniy iztiroblarning ko‘plab manzaralarini kuzatadi [6]. “Qo‘shiq”larning

tantanavor ohangiga qarama-qarshi ravishda bu yerda jimlik va iztirob ustun. Mazkur qarama-qarshilik Uitmen poetikasining muhim imkoniyatini ochadi: ozodlikni ulug‘lash adolatsizlikni ko‘rmaslikni anglatmaydi. Jamiyatning og‘riqli tomonlarini kuzatish — erkinlik idealining axloqiy sinovi. Shoir bir asarda jo‘shqin ishonch, boshqa asarda esa tanqidiy sukut orqali mavzuning ko‘p qirraliligini ko‘rsatadi.

Uitmen poetikasidagi erkinlik faqat obraz yoki g‘oyada emas, she’rning sintaktik va ritmik tuzilishida ham seziladi. Uzun satrlar, parallel konstruksiyalar, takroriy murojaatlar va sintaktik sanashlar qat’iy, bir xil band o‘lchovi o‘rniga nutqning tabiiy oqimiga yaqin ohangni yaratadi. Bunday uslubni mutlaqo ritmsiz matn sifatida baholash to‘g‘ri emas: u tovush takrori, sintaktik muvozanat va semantik urg‘ular orqali o‘z ichki musiqasini shakllantiradi. Shaklning moslashuvchanligi ko‘p ovozli dunyoni bitta lirik makonda ifodalash imkonini kengaytiradi.

“Song of Myself”dagi keng sintaktik davrlar inson tajribalarining chegaralanmaganligiga mos keladi; “I Hear America Singing”dagi bir-biriga ulanadigan ro‘yxat esa demokratik jamiyat tasavvurini kompozitsiyaning o‘zida quradi. “Song of the Open Road”ning da’vatkor ohangi harakatni nutqiy jihatdan tezlashtiradi. Bunda shakl erkinligi g‘oyaning tasodifiy tashqi bezagi emas, balki uni o‘quvchiga his qildiruvchi tuzilma sifatida xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, Uitmen erkinlikni bayon etish bilan cheklanmay, she’rning tashkil etilish usulida ham ushbu qadriyatni badiiy tajribaga aylantiradi.

Erkinlikning mazmunini oydinlashtirishda Uitmen poetikasidagi mavjudlik va ideal o‘rtasidagi tafovutni ham e’tibordan soqit qilib bo‘lmaydi. Shoir ayrim matnlarda insoniy birdamlikning yuqori namunasini yaratadi; boshqasida esa zulm, qashshoqlik yoki shaxsiy iztiroblarga yuzlanadi. Bu ikki yo‘nalish o‘zaro zid emas, balki demokratik tasavvurning murakkabligini ko‘rsatadi. Agar “I Hear America Singing” umumiy hayotda o‘ziga xos ovoz topgan shaxslarni tasvirlasa, “I Sit and Look Out”da ana shu imkoniyatdan mahrum etilganlar tajribasi seziladi. Natijada erkinlik shunchaki tantanavor kayfiyat emas, amalga oshirilishi va himoya qilinishi zarur bo‘lgan axloqiy mezon sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Ushbu farq Uitmen lirikasini tarixiy kontekstdan uzib o‘qimaslik kerakligini eslatadi. Poetik matnning inklyuziv tili bilan uning yaratilgan davridagi ijtimoiy voqelikni aynanlashtirish ilmiy jihatdan asosli bo‘lmaydi. Shu bilan birga, shoirning badiiy strategiyasi mavjud chegaralarni tasavvurda kengaytirish imkoniyatini yaratadi: odamlar bir-birining tajribasini tinglashga, turli kasb va ijtimoiy qatlam vakillarini poetik makonga olib kirishga undaladi. Bunday o‘qish erkinlikni ijtimoiy munosabatlarda ham, adabiy shaklda ham ochiq va davom

etadigan jarayon sifatida anglashga yordam beradi. Aynan shu jarayonlilik Uitmen poetikasining uzoq muddatli estetik ahamiyatini belgilovchi jihatlardan biridir.

Uolt Uitmen she’riyatida erkinlikning poetik modeli uch o‘zaro bog‘liq qatlam asosida namoyon bo‘ladi: o‘zligini mustaqil anglovchi shaxs, boshqalarning ovozini tan oluvchi demokratik jamoa va cheksiz imkoniyat ramziga aylangan ochiq makon. “Song of Myself”da bu model lirik “men”ning ko‘p qirraliligida, “Song of the Open Road”da yo‘l va tanlov obrazida, ijtimoiy mavzudagi asarlarda esa ovozlar rang-barangligi hamda adolatsizlikka munosabatda ochiladi. Erkin vazn, sintaktik parallelizm va keng ritmik nafas mazmun bilan shaklning uzviyligini ta’minlaydi. Shunday qilib, Uitmen uchun erkinlik yakunlangan holat emas, o‘zlik, jamiyat va tabiat bilan munosabatda doimiy ravishda qayta yaratiladigan ijodiy-axloqiy jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Whitman, W. Leaves of Grass (1891–1892). The Walt Whitman Archive. https://whitmanarchive.org/item/ppp.00707

2. Whitman, W. Song of Myself. The Walt Whitman Archive. https://whitmanarchive.org/item/ppp.01663_01690

3. Whitman, W. Song of the Open Road. The Walt Whitman Archive. https://whitmanarchive.org/item/ppp.00473_00563

4. Whitman, W. I Hear America Singing. The Walt Whitman Archive. https://whitmanarchive.org/item/ppp.00707_00725

5. Whitman, W. For You O Democracy. The Walt Whitman Archive. https://whitmanarchive.org/item/ppp.01663_01712

6. Whitman, W. I Sit and Look Out. The Walt Whitman Archive. https://whitmanarchive.org/item/ppp.00707_00830

7. LeMaster, J. R., Kummings, D. D. (eds.). Walt Whitman: An Encyclopedia. New York: Garland, 1998. Electronic entries at The Walt Whitman Archive.

157	**Egamnazarova D.** O‘zbek adabiy tilida orfoepik me’yorlar shakllanishining tarixiy-lisoniy asoslari	1037-1042
158	**Jurayev U.** Ijtimoiy adolatsizlikning poetik tabiati	1042-1046
159	**Umrzakova M.** Uolt Uitmen ijodida erkinlik konsepsiyasining poetik talqini	1046-1051